

RILKE

en de

wijsheid

De kunstenaar als leraar

JAN OEGEMA

Boom

He is a saint. I think. A despairing saint. Are there such things?
Our desire is to protect them.

– Michael Ondaatje, *The English patient*

jy die juiste jy die ja-jy
die gras ruis nog van jou enkels

– Antjie Krog, *Waar ik jou word*

Inhoud

Vuurvliegjes	9
Inleiding	13
Innerlijkheid, stilte, heiligheid. Een dag in Parijs	35
Leerling van Rodin. O vereerde meester!	64
Eerste intermezzo. Clara Westhoff	
Transmissie. Rilke als leraar	97
De Chinees van de <i>Neue Gedichte</i>	124
Salomé en de verliefde liefde	156
Tweede intermezzo. Paula Becker	
Zanger van de dood, helper in de rouw	202
De brief aan gravin Margot Sizzo	246
Opnieuw leerling. Meer over transmissie	267
De schok van de wijsheid. Nawoord	297
Levensloop	
Noten	315
Literatuur	327
Woord van dank	333

Vuurvliegjes

De tekenen dienen zich vroeg aan. Rilke blijkt al op jonge leeftijd over het vermogen te beschikken zijn medemens tot steun te zijn en te verrassen met een bovengemiddeld levensinzicht. Biograaf Wolfgang Leppmann dateert het eerste bewijs daarvan op voorjaar 1898, wanneer Rilke logeert in het Italiaanse Viareggio en op een avond een strandwandeling maakt in gezelschap van een zojuist ontmoete badgast. Hij is tweeëntwintig, zij is dertig, en toch, ze spreken over háár problemen. Ze heet Helene Voronin, ze is zijn tafeldame in het hotel en terneergeslagen. Tot Rilke haar attendeert op de vuurvliegjes die rond hen zwermen en haar aanspoort ze te tellen. Het gesprekje dat zich nu ontspint laat zich bijna woordelijk reconstrueren aan de hand van Rilkes dagboek.

Hij: 'Een vuurvliegje, ziet u wel?'

Zij knikt.

Hij: 'Daar ook. En daar – en daar.'

Haar gezicht klaart op, ze begint mee te tellen.

'Vier, vijf,' gaat ze verder, hoorbaar opgewonden.

Hij, lachend: 'U bent ondankbaar. Dát is leven, zes vuurvliegjes en steeds meer. En u wilt ze niet zien?!'¹

Een intieme, filmwaardige scène. Ze doet denken aan de passage uit Genesis waarin Abraham de vraag krijgt de sterren aan de hemel te tellen.

Vuurvliegjes zwermen in wolken rond Rilkes biografie en dat doen ze tot op de dag van vandaag. Rilke behoort tot een groep wijsheidsleraren die levensinzicht combineert met groot agogisch talent, hij heeft weinig woorden nodig om je wakker te schudden en je te verleiden tot grondig zelfonderzoek. Bij Rilke ben je je le-

ven niet zeker, zo min als bij Socrates of Meister Eckhart. Precies dat is de reden waarom hij tijdens zijn leven zo vaak om raad wordt gevraagd en waarom mensen met zeer uiteenlopende achtergronden hem aanklampen. Of je nu jong bent of oud, vrouw of man, artistiek of non-artistiek, mislukt of geslaagd, straatarm of schathemeltjerk: van hém wil je het horen, van hem en niemand anders. Zijn aanwijzingen hebben een natuurlijk gezag, probeer maar eens om die ene beroemde slotregel van dat ene beroemde gedicht niet op jezelf te betrekken: *'Du musst dein leben ändern.'*² Op dit punt vergaat het je als lezer als Alcibiades, filosoof en carrièremilitair, voor wie elke ontmoeting met zijn goeroe Socrates een aanslag is op zijn weerbaarheid en identiteit. Bij Socrates weet hij niet meer wie hij is en wat te doen. Socrates speelt, betovert, ontwapent hem.

Hoe hij dat doet? Alcibiades kan het je niet zeggen, hij weet slechts dat hij van Socrates in de war raakt. Soms, biecht hij op, zo erg dat hem het gevoel bekruipt dat zijn eigen leven niet de moeite waard is.³

En hoe doet Rilke het? In persoonlijke ontmoetingen? In zijn gedichten en verhalen? In de duizenden en duizenden brieven die hij door heel Europa verstuurt? Zoals bijvoorbeeld de *Brieven aan de jonge dichter*, een klein boekje dat jonge kunstenaars en jonge niet-kunstenaars tot op de dag van vandaag weet te inspireren?

Ook daar is nauwelijks een antwoord op, zijn charisma is niet minder raadselachtig dan dat van Socrates. (Of dat van Meister Eckhart, over wiens leven helaas weinig bekend is.) Ook hij heeft dat *gewisses Etwas* dat hedendaagse intellectuelen en literatuurkenners nogal zenuwachtig maakt en gewoonlijk het liefst negeren. Niet omdat ze het niet kennen – wie denkt niet met warmte terug aan ten minste één bijzondere leraar – maar omdat ze het zo moeilijk kunnen rijmen met hun mens- en maatschappijbeeld. Hun stille gevecht met het autonomie verbrijzelende effect van de Socratessen en Rilkes in hun eigen leven zal verderop in dit boek een naam krijgen: het Alcibiadesprobleem. Na bijna vijf-

Inleiding

Leef nu uw vragen: het favoriete Rilke-citaat van de zachte sector – Rilke als verbazend jonge meester – Idee van dit boek: leerling zoekt meester, ondergaat grote verandering en emancipeert zich van de meester – Rilkes eigen meesters: Salomé en Rodin – Verkeren met de doden: literatuur als therapie – Een stijlkwesie

ALS BOEKEN IN EEN ZEER ONBEKENDE TAAL

Onder lezers werkzaam in de zachte sector is het een favoriet citaat. Allerhande therapeuten, trainers, coaches, yogaleraren, theologen, pastores, geestelijk verzorgers en rouwbegeleiders werken ermee, voor hen is het een kernzin van de betere spiritualiteit. De regels komen uit een brief die samen met tien andere gericht is aan Franz Xaver Kappus, een aankomend officier die bij Rilke aanklopt met de vraag of hij genoeg talent heeft om dichter te worden. Rilke laat het antwoord in het midden. Gedichten schrijven is één ding, dichter zijn een heel ander. Een leven laat zich niet ontwerpen, meent Rilke, een bestemming moet zich tonen.

En dan komen de zinnen tevoorschijn die je op internet meestal geciteerd ziet als een gedicht. Maar ze komen toch echt uit een brief, de vierde die therapeut Rilke aan zijn literaire cliënt stuurt. Ditmaal naar aanleiding van een nieuw probleem; uit de context kun je opmaken dat Kappus worstelt met zijn seksualiteit. Maar dat maakt voor de strekking van de aanwijzing niet uit. Evenmin als het feit dat de zinnen in proza staan, de scheidslijnen tussen de genres zijn bij Rilke gewoonlijk nogal dun.

Sommige gedachten zijn van zichzelf poëtisch, door een gelukkige combinatie van originaliteit en woordkeus. Dit schrijft Rilke aan de negentienjarige Kappus, op 16 juli 1903.

U bent zo jong, in het leven nog zo onervaren, dat ik u, mijn beste, zo goed ik kan zou willen vragen geduld te hebben met alles wat in uw hart nog niet tot een oplossing is gekomen en te proberen de vragen zelf lief te hebben als voor u niet toegankelijke kamers en als boeken die in een volkomen onbekende taal zijn geschreven. Zoek nu niet naar de antwoorden die u niet gegeven kunnen worden, omdat u niet in staat zou zijn ze te leven. En het gaat erom alles te leven. Leef nu uw vragen. Misschien leeft u dan gaandeweg, ongemerkt, op een dag in een ver verschiet het antwoord binnen.¹

(Vertaling Theodor Duquesnoy)

Dit zijn vermoedelijk de meest geciteerde en geparafraseerde Rilke-zinnen op het internet, dankzij hun populariteit in de zachte sector. Een Prediker-achtige wijsheid gebaseerd op een hedendaags mensbeeld.

En dan te bedenken hoe jong Rilke nog altijd is als hij dit opschrijft. Voronin en de vuurvliegjes liggen amper vijf jaar achter hem, hij is 27, woont in Parijs, is hyperproductief, heeft zes dichtbundels op zijn naam staan, vier toneelstukken, vier verhalenbundels en twee kunstmonografieën. Niet allemaal van onbetwiste kwaliteit, Rilke moet literair gezien van ver komen, er is nauwelijks een dichter te bedenken die in zijn leven een vergelijkbare ontwikkeling doormaakt van argeloze kitsch naar highbrow literatuur. Zelf wijt hij dat aan zijn onkunstzinnige opvoeding in Praag, door ouders die hem als jongetje van tien naar een militaire kostschool sturen in de hoop een Oostenrijks-Habsburgse modelburger van hem te maken (dat kan dan nog, Rilke is van 1875). Daarna volgen een detailhandelsschool en weinig overtuigende pogingen om in Praag en München filosofie en kunstgeschiedenis te

studeren, maar dat is naar zijn gevoel te laat om hem alsnog een stevige basis in het leven te bezorgen.

Heidegger zal niet lang na Rilkes dood spreken over geworpenheid, en al is dat strikt genomen een technische term – Rilke voelt zich een geworpene. Hij mist maatschappelijk houvast, hij blijft zijn leven lang fantaseren over een echt beroep, documentalist bijvoorbeeld, of arts, of grafoloog. De literatuur geeft hem in elk geval niet de maatschappelijke stevigheid die hij nodig heeft, reden misschien waarom hij in zijn jonge jaren overproductief is – en leiding zoekt bij figuren die de gesitueerdheid bezitten die hij mist. Zo valt hij in het voorjaar van 1897 in de armen van filosofe en schrijfster Lou Andreas-Salomé en komt hij in het najaar van 1902 terecht bij beeldhouwer Auguste Rodin, een man die hij lange tijd als zijn leraar zal beschouwen, zijn mentor en goeroe, zijn één en zijn alles.

Oh Maître, zal hij voorafgaand aan zijn vertrek naar Parijs schrijven, *leer mij hoe te leven* – echt, dat schrijft hij. En Rodin wordt zijn meester, al heeft de bewonderde daar aanvankelijk nauwelijks enige notie van.

Opmerkelijk om te zien hoe Rilke zelf intussen zijn meesterschap etaleert. Bij Rodin is hij een en al onderdanigheid, zo niet in zijn brieven aan Kappus. Daarin treedt hij in de rol die hij zelf met succes op Rodin projecteert en laat hij zien hoe je dat doet, anderen leren leven. Pertinent en toch vriendelijk, met groot respect voor de eigen weg van zijn gespreks- of correspondentiepartner. En met grote autoriteit, onder meer omdat hij zichzelf nooit beroept op enige autoriteit – Rilke zal nooit Nietzsche aanhalen zoals ik hierboven Heidegger aanhaal, dat doet hij eenvoudig niet. Citeren is voor hem een zwaktebod, een gebrek aan concentratie; voor hem hebben woorden alleen gezag als ze afkomstig zijn uit de spreekwoordelijke kamers van het innerlijk. Schrijven, en vooral: dóórschrijven, onvermoeibaar, alleen en in fanatiek gekoesterde stilte, is voor hem de enige manier om de merkwaardige interieurs van die kamers langzaam te verkennen.

Aan dergelijke stilte zijn ook die historische zinnen aan Kap-